

DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA

PREŽIVJETI I ŽIVJETI

Hrvatsko društvo u vrijeme koronakrize

**Dinka Čorkalo Biruški, Margareta Jelić, Iva Kapović,
Nikola Baketa, Kosta Bovan, Francesca Dumančić,
Marko Kovačić, Ivan Tomić, Mirjana Tonković, Ena Uzelac**
Studen 2020.

Istraživanje mentalno-zdravstvenih i društvenih posljedica suočavanja građana Hrvatske s pandemijom koronavirusa provedeno je na nacionalnom probabilističkom uzorku krajem kolovoza i rujna 2020. godine.

Indikatori mentalnog stanja građana pokazuju da se najveći broj njih zasad nosi relativno uspješno s krizom. Međutim, oko petine sudionika izvještava o izraženijim emocionalnim teškoćama u nošenju s izazovima pandemije.

Rezultati pokazuju da mentalno-zdravstveno pogođeniji krizom ujedno percipiraju i društvo u kojem žive lošijim. Pri tome indikatori percepcije stanja društva upućuju na znatne deficite zdravog funkcioniranja društva. Na kraju izvještaja donosi se niz preporuka koje mogu pomoći u uspješnijem suočavanju društva s krizom.

DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA

PREŽIVJETI I ŽIVJETI

Hrvatsko društvo u vrijeme koronakrize^{1,2}

1 Provedbu istraživanja, pod voditeljstvom prve autorice, financirala je Hrvatska zaklada za znanost (broj IP-CORONA-04-2032).

2 Recenzenti: izv. prof. dr. sc. Anita Lauri Korajlija i doc. dr. Branko Ančić; lektorica: dr. sc. Katica Čorkalo Jemrić, znanstvena savjetnica u mirovini

UVOD

Pandemija koronavirusa i posljedične bolesti COVID-19 izložila je globalni svijet do jučer nezamislivim posljedicama za dobrobit pojedinaca i zajednica. U borbi protiv virusa zemlje su pribjegle vrlo različitim strategijama. No, opći je dojam i stručnjaka i javnosti da je svijet u borbu krenuo prekasno, da će posljedice biti nesagledive za populacije stanovništva i globalno tržište, a posljedice na mentalno zdravlje ljudi i promjene društvenih obrazaca već su evidentne (Dubey i sur., 2020; Jokić-Begić i sur., 2020; Xiong, Lipsitz, Lui, i Gill, 2020). Međutim, njihovi razmjeri posve su neizvjesni i gotovo sasvim nepoznati. Znanstveni timovi krenuli su u utrku s vremenom kako bi pronašli učinkovite lijekove koji mogu pomoći u borbi protiv bolesti, ali ponajprije cjepivo koje može zaustaviti pandemijski pohod koronavirusa. Do tada čovječanstvu 21. stoljeća ne preostaje mnogo nego koristiti strategije borbe protiv pandemija 19. i ranijih stoljeća – smanjivanje kontakta među ljudima, raskuživanje i karanteniranje/izoliranje žarišta zaraze kako bi se spriječilo širenje bolesti. I prijašnje pandemije koje je čovječanstvo iskusilo, od srednjovjekovne bubonske kuge, kasnije epidemije velikih boginja, skorašnje „najveće pandemije modernog doba“ – španjolske gripe, kao i sadašnja koronapandemija, pokazuju da je *conditio sine qua non* borbe protiv pandemije – ljudsko ponašanje (npr. Anderson, Heesterbeek, Klinkenberg, i Hollingsworth, 2020). Naime, naše psihološke reakcije i ponašanja povezana sa zarazom (i njenim izbjegavanjem) jesu ključni i u prijenosu bolesti i u upravljanju pridruženim stresom pojedinaca, zajednica i čitavog društva (usp. Bavel i sur., 2020; Jetten, Reicher, Haslam, i Cruwys, 2020; Taylor, 2019).

Pandemija koronavirusa predstavlja najveći suvremeni izazov s kojim se svijet ikada suočio u pogledu upravljanja javnozdravstvenom krizom - do sada nikada nismo bili suočeni s tako korjenitim i globalnim promjenama svakodnevnog života kakvima smo bili izloženi u vrijeme sveopćega zatvaranja (tzv. *lockdown*) u travnju i svibnju 2020. godine. U vrijeme nastajanja ovoga teksta (kraj listopada 2020.) mnoge zemlje ponovo razmatraju ili već uvode oštre mjere dodatnog ograničavanja ponašanja stanovništva, poput zatvaranja ugostiteljskih objekata, uvođenja policijskog sata, zabrane okupljanja itd. Zbog svoje sveobuhvatnosti, razmjera nametanja ograničenja, globalnih promjena koje se događaju i koje će se morati dogoditi, te neizvjesnosti duljine trajanja ove javnozdravstvene i opće krize, stajalište je mnogih da „svijet poslije“ više neće biti isti (npr. Scudellari, 2020).

I kao što rijeke znanstvenika u području biomedicine i prirodnih znanosti tragaju za cjepivom koje će potaknuti zaštićujući tjelesni imunološki odgovor na virusnu prijetnju, pred društvenim je znanstvenicima izazov iznalaženja društvenog imunostnog odgovora na vjerojatne i dalekosežne društvene promjene koje očekuju globalni svijet. Neka od pitanja pred nama su: Kako se ljudi suočavaju na individualnom, socijalnom i društvenom planu s promjenama koje nadilaze sve što nam je do sada poznato? Koje

su posljedice na mentalno i socijalno zdravlje? Kakve su posljedice za zajednice i društveni poredak kakav poznamo? Ako su čvrste restrikcije koje su vlasti nametale bile tako učinkovite u borbi s najvećom javnozdravstvenom krizom modernoga doba, možemo li očekivati da ljudi budu spremni odustajati od svojih individualnih izbora i prava u vremenima koja su manje prijeteća? Hoće li odustajati od njih i u okolnostima u kojima prijeteća možda neće biti virus, ali će biti ekonomske teškoće, masovna nezaposlenost, siromaštvo i nejednakost šansi za oporavak za one bogate i one siromašne, te vjerojatna narušenost mentalnog zdravlja mnogih? Ako su digitalne tehnologije učinkovito korištene kako bi se detektirali i nadzirali pojedinci koji krše norme (npr. zaraženi koji ne poštuju obaveznu mjeru samoizolacije), hoće li ljudi i u budućnosti biti spremni prihvatiti takve mjere čak i onda kad je digitalno nadziranje građana jasno kršenje individualnih prava? Možemo li predvidjeti kako će naša iskustva u vrijeme koronakrize utjecati na društveno povjerenje - i opće i institucionalno? Hoće li ljudi u vremenu nakon krize biti spremni angažirati se i surađivati kako bi povratili punu slobodu i obranili demokratske vrijednosti ili je izgledniji scenarij veća popustljivost prema „sigurnom“ autoritarnijem društvu? Kakva je, dakle, perspektiva demokratskog društva koje poznamo? Ovisi li ona o tome kako su vlade i društva općenito odgovorile na koronakrizu ako imamo na umu da je zadovoljstvo demokratskim ustrojem reaktivno i povezano s kritičnim događajima i društvenim okolnostima poput ekonomske krize, korupcijskih skandala i kriza politika (Foa, Klassen, Slade, Rand, i Collins, 2020). Kako smo se, dakle, kao društvo suočili s koronakrizom i jesmo li kao društvo kapacitirani za oporavak koji slijedi?

Kako bismo odgovorili na neka od ovih pitanja kad je riječ o hrvatskom društvu, tim psihologa, sociologa i politologa okupio se u istraživačkom projektu pod nazivom (*Ponovo gradeći društvo: Longitudinalno istraživanje društvenog oporavka nakon korone u općoj populaciji Hrvatske*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Istraživanje je zamišljeno kao studija praćenja, koja će u tri vala tijekom godine dana pratiti kako se hrvatski građani suočavaju s pandemijom, kako vide društvo u kojem žive i kakvo društvo očekuju u budućnosti.

U ovom prikazu donosimo prve deskriptivne rezultate podataka prikupljenih na nacionalnom probabilističkom uzorku građana Hrvatske o nekim indikatorima mentalnog zdravlja i o tome kako građani doživljavaju društvo u kojem žive pod utjecajem javnozdravstvene krize. Drugim riječima, ovim prikazom rezultata donosimo sliku stanja hrvatskih građana, svojevrsnu anatomiju stanja nacije u vrijeme pandemije koronavirusa.

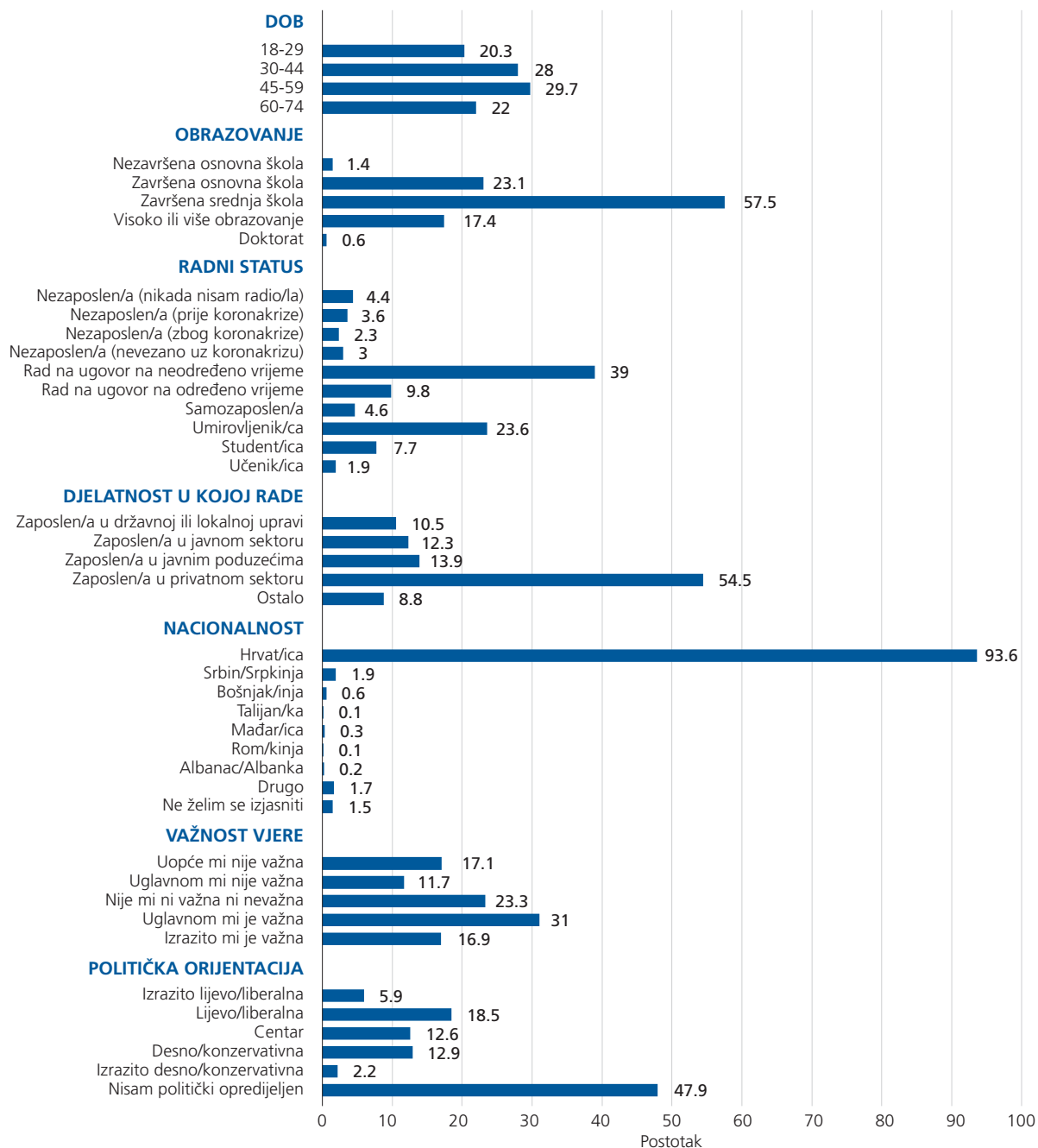
TKO SU BILI SUDIONICI ISTRAŽIVANJA?

Ovo je istraživanje provedeno na nacionalnom probablističkom uzorku od 1060 odraslih sudionika u dobi od 18 do 74 godine. Uz njih, dodatno je sudjelovalo i 210 sudionika iz Grada Zagreba, jer smo željeli osigurati dovoljno veliki uzorak građana koji su, u vrijeme općega zatvaranja cijeloga svijeta zbog pandemije, doživjeli i snažan potres 22. ožujka 2020. No, u ovom izvještaju prikazujemo samo rezultate nacionalnog slučajnog uzorka koji je dvostruko stratificiran: prema regiji (Zagreb i okolica, sjeverna Hrvatska, Slavonija, Lika i Banovina, Hrvatsko primorje i Istra te Dalmacija) i veličini naselja (mjesto do 2000, do

10000, do 100000, iznad 100000 stanovnika). Struktura ukupnog uzorka odgovara strukturi ciljane populacije Hrvatske prema važećem popisu stanovništva, uključujući i razdiobu prema spolu i dobi (četiri dobna razreda: 18 - 29, 30 - 44, 45 - 59, 60 - 75 godina). U uzorku je nešto manje slabije obrazovanih sudionika (osnovna škola i niže) nego je u općoj populaciji, što je, s obzirom na metodu istraživanja, očekivano. Nakon korekcije odstupanja uzorka od zadane strukture korištenjem ponderiranja metodom RIM (*random iterative method*) temeljem pet ključnih sociodemografskih varijabli (regija, veličina naselja, spol, dob i obrazovanje), na ukupnom je uzorku postignuta visoka granica pouzdanosti od +/-3 % uz razinu sigurnosti od 95 %.

Slika 1.

Sociodemografske značajke uzorka (N=1060; nacionalni probablistički uzorak)

Tako je u istraživanju sudjelovalo 50.8 % žena, a prosječna dob sudionika bila je $M = 44.96$ godina (uz $SD = 15.50$). Nezaposlenih je u uzorku 13.3 %, a 54.5 % zaposlenih radi u privatnom sektoru. Svoj je standard u usporedbi s općim uvjetima života u Hrvatskoj prosječnim procijenilo 61.1 % sudionika. U partnerskom je odnosu (bračnom ili drugom) 72 % sudionika, njih 63 % ima djecu ($M = 2.09$; $SD = 0.97$), a 93.6 % sudionika su se izjasnili kao Hrvati. Politički je neopredijeljeno gotovo polovica sudionika (47.9 %). Na Slici 1 prikazane su druge temeljne sociodemografske značajke ispitnog uzorka.

Podaci su prikupljeni u razdoblju od 24. kolovoza do 7. rujna 2020. anketiranjem putem interneta (tzv. CAWI metoda). Istraživanje je provela jedna tržišna agencija za ispitivanje javnoga mnijenja. Vrijeme u kojem je provedeno istraživanje uobičajeno je vrijeme kad u Hrvatskoj završavaju godišnji odmori i vrh turističke sezone je pri kraju. Ove je godine to razdoblje bilo pod znatnim utjecajem pandemijskih okolnosti.

Naime, nakon relativno mirnog svibnja i lipnja, kad su epidemiološke mjere znatno popustile, a dnevni broj novozaraženih uglavnom nije prelazio 10, u srpnju je taj broj rastao, a najveći je bio 11. srpnja kad je iznosio 140. Trend porasta dnevnog broja novozaraženih nastavio se i u kolovozu. Tako je 14. kolovoza zabilježen najveći broj novih slučajeva u jednom danu – 208. U vrijeme kad su prikupljeni podaci (24. kolovoza – 7. rujna) u prosjeku je dnevno otkriveno 260 novih slučajeva (min. = 117, 7. rujna, max. = 369, 3. rujna) (Vlada Republike Hrvatske, 2020).

U skladu s ovakvim promjenama, Hrvatska se u kolovozu našla na „crvenim listama“ ukupno 13 zemalja EU. Osobe koje su iz Hrvatske putovale u te zemlje morale su imati negativan test na koronavirus, ne stariji od 48 sati, a u protivnom su morale biti u 10-dnevnoj karanteni. Osim toga, dvije hrvatske županije (Splitsko-dalmatinska i Šibensko-kninska) bile su na „crvenim listama“ za Belgiju i Njemačku, a 2. rujna Poljska je zabranila letove iz Hrvatske (Dollar, 2020). Paralelno, Stožer civilne zaštite Republike Hrvatske uvodi nove epidemiološke mjere kojima se ograničava broj prisutnih na javnim i privatnim okupljanjima, rad ugostiteljskih objekata, a uvodi se i obveza nošenja maski u zatvorenim prostorima, te se postrožuju mjere kojima se nastoji spriječiti širenje virusa u domovima za starije i nemoćne (Vlada Republike Hrvatske, 2020). Kao reakcija na pojačane mjere za suzbijanje epidemije, u Zagrebu je 5. rujna održan tzv. Festival slobode, prosvjed protiv mjera za suzbijanje koronavirusa.

ŠTO SMO PITALI SUDIONIKE?

U ovom izvještaju prezentirat ćemo tri skupine rezultata. Prvo, opisat ćemo neke od ključnih iskustava povezanih s pandemijom. Drugo, prikazat ćemo neke od indikatora mentalnog zdravlja kako bismo pokazali na koji su način sudionici proživjeli izvore stresa kojima su bili izloženi tijekom pandemije. Treće, demonstrirat ćemo i neke pokaza-

telje društvenog zdravlja, odnosno prikazati kako građani pod okolnostima pandemije procjenjuju neke od aspekata države i društva u kojem žive.

ISKUSTVA POVEZANA S PANDEMIJOM

Prije navođenja drugih iskustava sudionika tijekom pandemije ističemo kako je do razdoblja prikupljanja podataka tek nešto manje od 13 % sudionika imalo osobno iskustvo s koronavirusom, bilo da su osobno bili zaraženi (0.8 %), da je bila zaražena njima bliska osoba (8.4 %) ili da su bili u samoizolaciji po uputi epidemiologa (3.5 %). Istovremeno, samo 32.5 % sudionika izjavljuje da ni oni niti članovi njihove obitelji ne pripadaju rizičnoj skupini za obolijevanje od COVID-19 bolesti. U visokorizičnu skupinu svrstalo se oko nešto više od 27 % sudionika, dok njih 50 % izjavljuje da član ili članovi njihovih obitelji pripadaju rizičnoj skupini. Podsjećamo da je riječ o osobnim procjenama sudionika, a ne objektivno mjerenom stupnju rizika. I premda bismo s obzirom na samoprocjene stupnja rizičnosti za zarazu mogli očekivati i visoku zabrinutost sudionika u pogledu mogućnosti zaraze koronavirusom u budućnosti, prosječna procjena zabrinutosti na skali od 0 do 10 tek je umjerena i iznosi $M = 4.86$ ($SD = 3.41$). Govoreći u postocima, podjednaki broj sudionika izjavio je da uopće nisu zabrinuti (15.3 %) i da su jako zabrinuti (14.1 %). Konačno, čini se da hrvatski građani u vrijeme kad smo prikupljali podatke nisu bili okupirani informiranjem o temama vezanima za pandemiju koronavirusa. Naime, pitali smo koliko vremena dnevno troše na takvo informiranje. Većina sudionika, njih gotovo 54 % utrošilo je do pola sata vremena na „koronainformiranje“, dok njih 19 % tvrdi da se uopće ne informira. Nadalje, oko 21 % sudionika na informiranje potroši od pola sata do sat vremena, od jedan do tri sata se informira gotovo 5 % sudionika, a njih 1 % kaže da za informiranje o koroni potroši više od 3 sata dnevno.

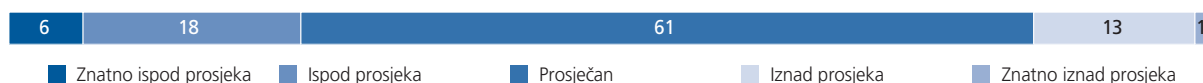
Iz Slike 1 je vidljivo da je pandemija koronavirusa imala izravan utjecaj na radni status razmjerno malenog broja građana Hrvatske, barem za sada. Naime, od oko 13 % nezaposlenih u našem uzorku njih 2.3 % izjavljuje da su izgubili radno mjesto zbog koronakrize. Budući da brojni relevantni izvori (npr. Blustein i Guarino, 2020; Crayne, 2020) naglašavaju upravo gubitak radnih mjesta kao tešku i izglednu posljednicu pandemije, pretpostavljamo da gubitak radnih mjesta u Hrvatskoj tek slijedi. I druga istraživanja u nas izvještavaju o porastu opće nesigurnosti posla zbog pandemije, posebno kod osoba zaposlenih u privatnom sektoru (Jokić-Begić i sur., 2020), a one su u našem uzorku većina. Osim ovog objektivnog pokazatelja utjecaja pandemije na standard građana, pitali smo ih i za tri dodatne procjene: o samoprocjeni standarda njihova kućanstva u odnosu na opće uvjete života u Hrvatskoj, o trenutnom ekonomskom standardu u odnosu na situaciju prije koronakrize, te o očekivanju kako će koronakriza utjecati na njihov ekonomski standard u budućnosti.

Odgovori na ova tri pitanja nalaze se na Slici 2 iz koje je vidljivo da većina građana, njih 61 % standard svojega kućanstva procjenjuje prosječnim. Nadalje, dvije trećine

Slika 2.

Procjene općeg standarda te utjecaja koronakrize na ekonomski standard sudionika (%)

Molimo procijenite standard svojega kućanstva u usporedbi s općim uvjetima života u Hrvatskoj.

Kakav je Vaš trenutni ekonomski standard u odnosu na situaciju prije koronakrize?

Uspoređujući se s drugim ljudima u Hrvatskoj, što očekujete kako će koronakriza utjecati na Vaš ekonomski standard u budućnosti?

građana svoj trenutni standard procjenjuje jednakim kao i prije krize, pa se čini da do razdoblja prikupljanja podataka kriza nije bitnije utjecala na procjenu životnog standarda. Stanoviti optimizam građana vidljiv je i iz idućega odgovora, koji pokazuje da preko 70 % građana očekuje da će kriza utjecati na njih podjednako kao i na druge, dok dodatnih gotovo 17 % sudionika očekuje da će kriza na njih utjecati manje u usporedbi s drugima u Hrvatskoj. Između ove dvije posljednje mjere postoji (razmjerno niska) povezanost ($r = 0.21$; $p < 0.01$), koja pokazuje da oni koji procjenjuju da ih je kriza već pogodila više nego druge ujedno očekuju da će na njih više utjecati i u budućnosti.

Mnogi istraživači i analitičari upozoravaju da će osobe nižega socioekonomskoga statusa biti i najizloženije posljedicama krize (npr. Buheji i sur., 2020). To očekivanje, uz prethodno navedene nalaze, potvrđuje i povezanost procjene općega standarda sudionika (Slika 2) i njihovih očekivanja o tome kako će kriza na njih utjecati. I ovdje je riječ o niskoj pozitivnoj povezanosti ($r = 0.17$; $p < 0.01$), koja upućuje na to da osobe koje svoj životni standard procjenjuju nižim (ispodprosječnim) ujedno očekuju i da će utjecaj krize u budućnosti na njih biti veći.

Slika 3 prikazuje stupanj uznemirenosti sudionika nizom okolnosti, njih ukupno 15, s kojima su se suočavali tijekom trajanja posebnih mjera zbog pandemije. Procjene su davane na skali od 1 (uopće mi nije bilo stresno) do 5 (bilo mi je izrazito stresno), a prosječna procjena stresnosti je umjerena i iznosi $M = 3.11$ ($SD = 0.89$).

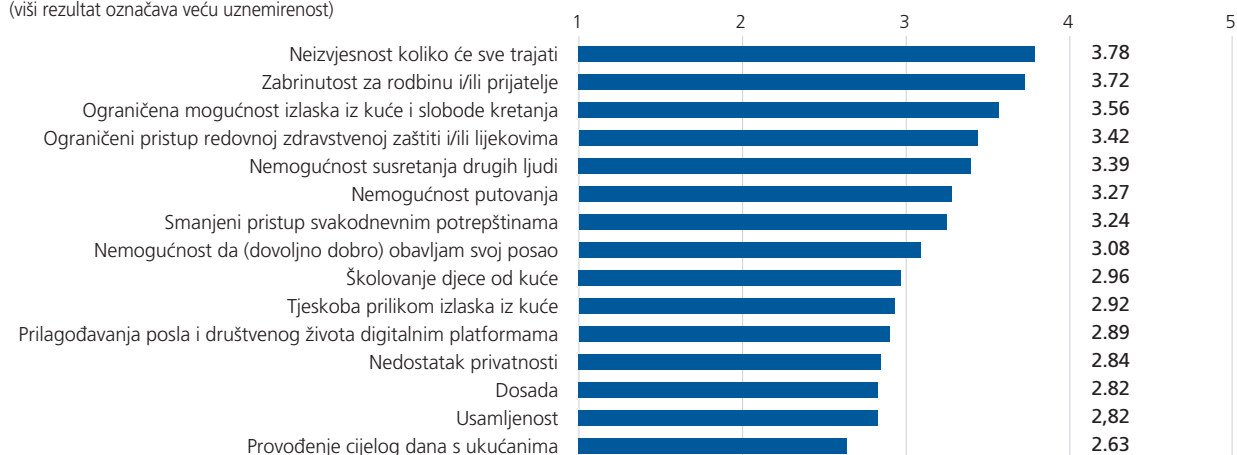
Iz prosječnih procjena stresnosti pojedinih okolnosti vidljivo je da je građanima najstresnija bila neizvjesnost koliko će sve trajati, potom zabrinutost za rodbinu i prijatelje, te ograničenje mogućnosti izlaska iz kuće i slobode kretanja, dok im je najmanje stresna bila okolnost što su cijeli dan provodili s ukućanima.

Sudionike smo također pitali u kojoj se mjeri različiti razlozi prihvaćanja mjera u vrijeme *lockdowna* odnose na njih, pri čemu su formulirana četiri razloga: kako bi smanjili rizik osobne zaraze, kako bi smanjili rizik zaraze članova svoje obitelji i prijatelja, kako bi smanjili rizik za bilo koga od drugih ljudi, te kako bi smanjili rizik zaraze za članove rizičnih grupa. Sudionici su za svaki razlog procjenjivali koliko se odnosi na njih na skali od 1 (uopće se ne odnosi na mene) do 4 (u potpunosti se odnosi na mene). Zanimljivo je da su

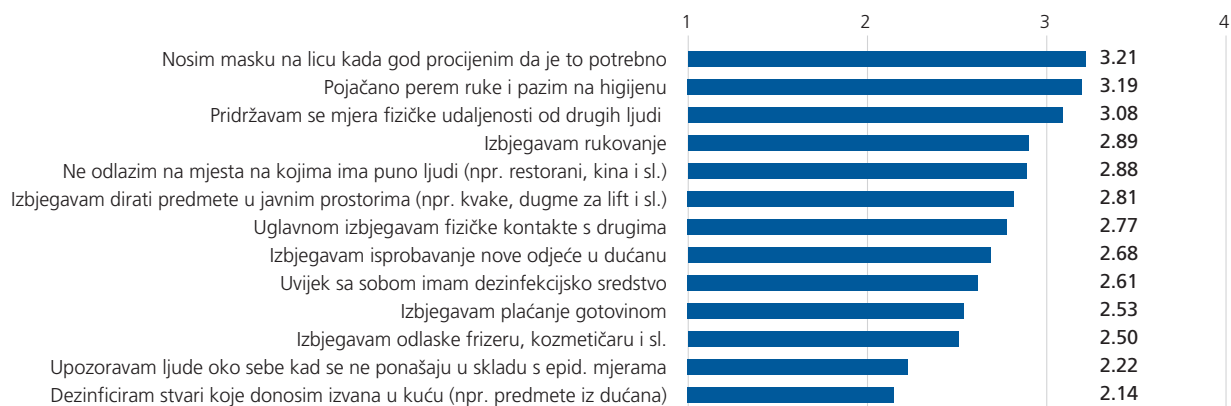
Slika 3.

Stupanj uznemirenosti (doživljenoga stresa) sudionika različitih okolnosti tijekom trajanja posebnih mjera zbog pandemije

(viši rezultat označava veću uznemirenost)

Slika 4.
Učestalost preventivnih ponašanja sudionika
 (viši rezultat označava češća preventivna ponašanja)

prosječne procjene sva četiri razloga iznad procjene 3, koja je označavala da se odgovor *uglavnom* odnosi na sudionika. Ipak, procjena da je zaštita obitelji i prijatelja bila prioritet za prihvaćanje mjera $M = 3.21$ ($SD = 0.85$) malo je, ali statistički značajno viša od procjena zaštite sebe ($M = 3.12$; $SD = 0.88$), bilo koga drugoga ($M = 3.12$; $SD = 0.87$) i rizičnih grupa ($M = 3.16$; $SD = 0.85$).

Kako bismo provjerili na koji se način odvija „život s virusom“, sudionike smo pitali da procijene koliko se različita preventivna ponašanja odnose na njih. Korištena je ista skala procjene kao i u prethodnom pitanju, od 1 (uopće se ne odnosi na mene) do 4 (u potpunosti se odnosi na mene).

Prosječne procjene učestalosti preventivnih ponašanja sudionika prikazane su na Slici 4 te pokazuju kako oni procjenjuju da su ponašanja koja se uglavnom odnose na njih nošenje maske, potom pojačano pranje ruku i držanje distance od ljudi. Preventivna ponašanja koja ispitanici ne prakticiraju su dezinfekcija stvari koje donose izvana u kuću, a nisu skloni ni upozoravati druge ljude da njihova ponašanja nisu u skladu s propisanim epidemiološkim mjerama. Čini se, dakle, da sudionici *uglavnom* prakticiraju temeljna preventiv-

na ponašanja, odnosno uglavnom poduzimaju mjere koje se promiču kao najučinkovitije u borbi protiv koronavirusa. Međutim, nisu skloni upozoravati druge da se ne pridržavaju epidemioloških mjera, iz čega možemo zaključiti da ne postoji socijalna kontrola preventivnih ponašanja ili da je ona vrlo slaba. Taj nalaz može pomoći u oblikovanju izravnijih uputa pozitivnog uzajamnog utjecanja ljudi na to da preventivna ponašanja postanu normativna i da se na taj način pomogne u zaustavljanju pandemije (vidi Van Der Westhuisen, Kotze, Tonkin-Crine, Gobat, i Greenhalgh, 2020).

U istraživanju nam je bilo važno doznati i percepciju građana o tome kako vide da su do sada prošli kroz pandemiju u usporedbi sa sebi sličnim drugima, odnosno s drugim ljudima u Hrvatskoj (tzv. egoistična ili individualna deprivacija), kao i u usporedbi s drugim grupama, odnosno zemljama EU i svijeta (tzv. fraternalistička deprivacija). Sudionici su svoje procjene davali na skali od 1 (gore od drugih), preko 2 (jednako kao i drugi) do 3 (bolje od drugih).

Iz Slike 5 je vidljivo da na sve tri mjere hrvatski građani pokazuju razmjerno nizak stupanj deprivacije, te u velikom postotku procjenjuju da su do sada u pandemiji prošli jednako

Slika 5.
Procjene sudionika (%) o tome kako su prošli kroz pandemiju u usporedbi s drugima (relativna deprivacija)

Uzimajući u obzir sve materijalne i socijalne resurse koje imam, mogu reći da sam ja, u usporedbi s drugim ljudima u Hrvatskoj, do sada kroz pandemiju prošao/la:

Uzimajući u obzir sve materijalne i društvene resurse koje ima Hrvatska i u usporedbi s drugim zemljama Europske unije, mogu reći da je Hrvatska do sada kroz pandemiju prošla:

Uzimajući u obzir sve materijalne i društvene resurse koje ima Hrvatska i u usporedbi s drugim zemljama u svijetu, mogu reći da je Hrvatska do sada kroz pandemiju prošla:

■ Gore od drugih ■ Jednako kao i drugi ■ Bolje od drugih

ili bolje od drugih. Specifično, kad je riječ o individualnoj deprivaciji, tj. usporedbi građana s drugim građanima u Hrvatskoj, njih gotovo 96 % misli da su prošli jednako ili bolje od drugih. Čini se, dakle, da među hrvatskim građanima postoji snažan doživljaj „iste sudbine“ kad je riječ o pandemiji koronavirusa. Nešto manji, ali još uvijek vrlo visok, postotak građana misli da je Hrvatska prošla jednako ili bolje od drugih zemalja EU (74.1 %), odnosno od drugih zemalja u svijetu (76.2 %). Taj optimizam Hrvatska dijeli s još nekim europskim državama (npr. Danskom, Njemačkom, Nizozemskom, Italijom i Švedskom), dok lošije ocjene kako je njihova zemlja prošla u krizi daju građani Belgije, Francuske, Španjolske i UK-a (usp. Devlin i Connaughton, 2020).

Konačno, u okviru onih pitanja koja su zahvaćala iskustva s pandemijom, sudionike smo također pitali koliko su zadovoljni s radom niza institucija koje su zadužene za brigu o građanima, a u vrijeme pandemije imaju posebno odgovornu ulogu. Stoga smo pitali o procjeni zadovoljstva radom Vlade RH, Sabora, Nacionalnog stožera civilne zaštite, lokalnih vlasti, Europske unije i Svjetske zdravstvene organizacije. Sudionici su procjene davali na skali od 1 (izrazito nezadovoljan) do 5 (izrazito zadovoljan). Na Slici 6 prikazane su prosječne procjene zadovoljstva radom pojedinih institucija iz kojih je vidljivo suštinsko nezadovoljstvo radom svih institucija: sve su procjene niže od neutralne točke 3 (niti sam zadovoljan niti sam nezadovoljan). Imajući tu činjenicu na umu, dakle u kontekstu općeg nezadovoljstva radom relevantnih institucija, to je nezadovoljstvo najmanje radom Nacionalnog stožera ($M = 2.75$; $SD = 1.19$) i Europske unije ($M = 2.70$; $SD = 0.96$), potom lokalnom vlasti ($M = 2.67$; $SD = 1.09$) i Svjetskom zdravstvenom organizacijom ($M = 2.65$; $SD = 1.02$), dok su građani najmanje zadovoljni Vladom RH ($M = 2.50$; $SD = 1.10$) i još manje Saborom ($M = 2.30$; $SD = 1.01$).

Postoci odgovora građana daju i dodatan uvid u intenzitet nezadovoljstva radom institucija u vrijeme pandemije. Tako je radom Sabora uglavnom zadovoljno ili izrazito zadovoljno nešto manje od 12 % ljudi, radom Vlade, Svjetske zdravstvene organizacije i Europske unije nešto manje od 20 %, lokalnom vlašću nešto manje od 24 %, dok je radom Nacionalnog stožera civilne zaštite uglavnom zadovoljno ili

izrazito zadovoljno nešto manje od 30 % građana. Drugim riječima, dvije trećine građana ili više izražava nezadovoljstvo radom institucija u vrijeme pandemije.

MENTALNOZDRAVSTVENI INDIKATORI

Kako smo prethodno konstatirali, sudionici su bili umjerenom uznemireni s različitim okolnostima koje su doživjeli tijekom pandemije, ponajprije *lockdowna*, odnosno izvještavaju o tek umjerenim razinama doživljenoga stresa. Drugim riječima, sudionici su razmjerno uspješno mobilizirali svoj prilagodbeni sustav kako bi se suočili s novonastalim okolnostima u vrijeme *lockdowna* i, čini se, to učinili uspješno. Međutim, pandemijska situacija traje i dalje i kako se izvanredne okolnosti produljuju, to su adaptacijski napori sve veći i sve je veća vjerojatnost pojave tzv. krize iscrpljivanja (*crisis fatigue*). Stoga nas je zanimala i razina općega distresa, odnosno emocionalnih teškoća uzrokovanih povećanim i produljenim adaptacijskim naporima zbog izloženosti snažnim stresnim i/ili traumatskim događajima, a koje mogu ozbiljno ugroziti svakodnevno funkcioniranje ljudi. Kako bismo izmjerili razinu općeg distresa koristili smo *Upitnik za ispitivanje općih psihopatoloških teškoća (CORE-YP)*, inače namijenjen za primjenu na mladoj populaciji. No, zbog kratkoće (10 čestica) te prethodnih primjena i na odraslima (npr. Begić, Lauri Korajlija, i Jokić-Begić, 2020) odlučili smo se za primjenu ove verzije i na našem uzorku, te smo sudionike pitali kako su se osjećali tijekom proteklih tjedan dana na skali od 0 (nikad se nisam tako osjećao/la) do 4 (gotovo uvijek). Čestice opisuju različita stanja povezana sa subjektivnom dobrobiti, problemima/simptomima, svakodnevnim funkcioniranjem i rizičnim ponašanjem prema sebi. Prosječni rezultat u našem istraživanju iznosi $M = 1.43$ ($SD = 0.69$) i ta je vrijednost malo, ali statistički značajno viša ($t(1838) = 7.15$, $p < 0.01$) nego u istraživanju Begića i suradnica (2020) koje je provedeno tek četiri do pet mjeseci ranije: $M = 1.20$ ($SD = 0.67$). Također, istraživanje raspoloženja građana Hrvatske tijekom nekoliko proteklih godina (od 2016. do 2020.) koje je provodila Hrvatska psihološka komora tijekom tradicionalne manifestacije Tjedna psihologije na prigodnim uzorcima odraslih građana u Zagrebu i drugim hrvatskim gradovima, a u kojem je također primijenjen isti instrument CORE-YP, pokazuje da se prosječne vrijednosti distresa kreću u rasponu od 1.11 do 1.26 (neobjavljeni podaci, usmena komunikacija s prof. dr. Natašom Jokić-Begić). Dakle, u usporedbi s prethodno dobivenim rezultatima vrijednosti distresa u našem istraživanju upućuju na nešto izraženije emocionalne teškoće u nošenju s izazovima pandemijske situacije i *lockdowna*. Daljnja analiza rezultata pokazuje da nešto više od 80 % sudionika izvještava da ispitane emocionalne teškoće doživljava ponekad ili rjeđe od toga (procjene 0, 1 i 2). No, oko petine sudionika izvještava o čestim teškoćama. Analiza rezultata sudionika različitih sociodemografskih obilježja pokazuje da se s krizom najbolje nose mlađi odrasli u dobi od 30 do 44 godine. Pod većim su rizikom žene, najslabije obrazovani (osobe s (ne)završenom osnovnom školom), oni koji standard svojega kućanstva procjenjuju nižim od prosjeka, kao i nezaposleni u odnosu na zaposlene. Prema tome, porast distresa upućuje na mogućnost da s produljivanjem krize očekivano dolazi i do većih emocionalnih teškoća i sve

Slika 6.
Zadovoljstvo radom institucija
(viši rezultat označava veće zadovoljstvo radom institucija)

težega suočavanja, te da su neke grupe u populaciji pod većim mentalnozdravstvenim rizikom od drugih. Taj zabilježeni porast emocionalnih teškoća u općoj populaciji treba pomno pratiti, jer će okolnosti pandemije sasvim sigurno trajati još ne tako kratko vrijeme i pojačanim zahtjevima suočavanja predstavljati mentalnozdravstveni rizik.

Kao dodatni indikator mentalnoga zdravlja izmjerili smo i *stupanj zadovoljstva sudionika svojim životom u cjelini*. Premda nije riječ o mjeri mentalnoga zdravlja u užem smislu, priklanjamo se vrlo širokom određenju koje je predložila Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD, 2013), a koja zadovoljstvo životom određuje kao *dobro mentalno stanje*, uključujući raznolika pozitivna i negativna vrednovanja životnih okolnosti ljudi, te afektivne reakcije ljudi na njihova iskustva (str. 29). Sudionici su ove procjene izrazili na skali od 11 stupnjeva od 0 (vrlo nezadovoljan) do 10 (vrlo zadovoljan) (Korajlija, Mihaljević i Jokić-Begić, 2019). Na temelju prosječne procjene $M = 6.64$ ($SD = 2.76$) možemo konstatirati da su naši sudionici umjereno zadovoljni svojim životom, a ta je procjena vrlo blizu prosječnoj procjeni zadovoljstva životom građana najrazvijenijih zemalja svijeta, članica OECD-a, koja iznosi $M = 6.7$ (OECD, 2019). Međutim, dobiveni prosjek u našem istraživanju također je nešto niži u usporedbi s već spomenutim istraživanjem Begića i suradnica. Ističemo i to da gotovo 50 % naših sudionika zadovoljstvo životom ocjenjuje ocjenom 4 i niže (ocjena 5 označava neutralnu točku skale). Analiza sociodemografskih obilježja pokazuje da su manje zadovoljni životom oni nižega obrazovanja, lošijega samoprocijenjenoga standarda, te nezaposleni. Stoga je u nastavku krize iznimno važno posebnu pozornost posvetiti mentalnom zdravlju tih grupa pod rizikom.

Očekivano, između intenziteta stresnih iskustava doživljenih tijekom pandemije i mentalnozdravstvenih indikatora postoji povezanost. Tako oni koji su doživjeli više stresnih iskustava pokazuju i višu razinu distresa ($r = 0.43$; $p < 0.01$), kao i niži stupanj zadovoljstva životom ($r = -0.14$; $p < 0.01$), premda je potonja povezanost niska. Veća je razina distresa također povezana i s nižom procjenom zadovoljstva životom ($r = -0.46$; $p < 0.01$).

INDIKATORI DRUŠTVENOG ZDRAVLJA

Priklanjajući se istraživačima socijalnoga kapitala koji jasno povezuju različite indikatore ekonomske, socijalne i psihološke dobrobiti sa „stanjem društva“ (npr. Putnam, 2000), u nastavku donosimo prikaz rezultata na nizu indikatora koji pokazuju kako građani Hrvatske doživljavaju društvo u kojem žive. Razumijevajući socijalni kapital na tragu Putnamove koncepcije prema kojoj on podrazumijeva ona obilježja društvenog života temeljena na izgradnji socijalnih mreža, povjerenja i normi, koja članovima socijalnih grupa omogućavaju zajedničko djelovanje i postizanje zajedničkih ciljeva, prikazujemo rezultate građana Hrvatske na mjerama povjerenja, solidarnosti, doživljaja građanskih sloboda i spremnosti na njihovo odricanje, te alijenacije i anomalije. Ove mjere promatramo kao indikatore društvenoga zdravlja ili građanskoga zdravlja (*civic health*; Li, 2017), promatra-

jući zdrave zajednice i zdravo društvo kao one u kojima su građani subjekti participacije (akteri), povezani društvenim normama i uzajamnim povjerenjem, solidarnošću i zajedničkim vrijednostima građanskih sloboda, pri čemu su spremni na suradnju, vjeruju u mogućnost utjecanja na društvene ishode i spremni su se angažirati.

Društveno povjerenje izmjerili smo u njegovu dva oblika: kao generalizirano povjerenje (u ljude koje poznajemo i većinu ljudi), te kao institucionalno povjerenje. Generalizirano povjerenje izmjerili smo uobičajenom mjerom (OECD, 2017) od dvije čestice pri čemu smo sudionike pitali koliko općenito imaju povjerenja u ljude koje poznaju, te koliko imaju povjerenja u većinu ljudi. U oba slučaja ispitanici su dali svoje procjene na skali od 0 (uopće nemam povjerenja) do 10 (imam potpuno povjerenje). Očekivano, povjerenje u osobe koje poznaju je kod građana visoko ($M = 7.16$; $SD = 1.87$) i statistički značajno više ($t(1059) = 27.63$, $p < 0.01$) nego povjerenje koje poklanjaju većini ljudi i koje je tek umjereno ($M = 5.65$; $SD = 2.04$).

Povjerenje u institucije izmjerili smo standardnom ljestvicom (OECD, 2017), pri čemu su sudionici na ljestvici od 11 stupnjeva, od 0 (uopće nemam povjerenja) do 10 (imam potpuno povjerenje) procjenjivali stupanj povjerenja u ponudene osobe, institucije i organizacije. Prosječne procjene prikazane su na Slici 7. Slijedeći uobičajenu podjelu prema kojoj vrijednosti od 0 do 3 označavaju nisko, od 4 do 6 srednje, a od 7 do 10 visoko povjerenje, možemo konstatirati da građani Hrvatske visoko povjerenje poklanjaju samo članovima svoje obitelji. Građani umjereno vjeruju znanstvenicima (druga najviša procjena!), ljudima druge nacionalnosti i susjedima, odgojno-obrazovnom sustavu i policiji, organizacijama civilnog društva i svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, nacionalnom stožeru civilne zaštite, Predsjedniku Republike, te velikim kompanijama. Nisko povjerenje građani iskazuju prema Crkvi, medijima i sindikatima, te prema ključnim institucijama vlasti: Vladi, Saboru i pravosuđu. Najniže procjene povjerenja građani iskazuju prema političkim strankama. Praćenje povjerenja u institucije u dvogodišnjim razdobljima od 2016., 2018. i najnovije iz veljače 2020. godine Fakulteta političkih znanosti (FPZG, neobjavljeni podaci) pokazuje vrlo slične obrasce odgovora, te govori o kronično niskom povjerenju hrvatskih građana u institucije na koje, čini se, pandemija nije bitnije utjecala. No, ono će sigurno biti izloženo propitivanju kako okolnosti pandemijskog i postpandemijskog razdoblja budu odmicala, te će biti nužno dalje pratiti trendove povjerenja građana u institucije.

Kako bismo i dodatno ilustrirali implikacije i razmjere nepovjerenja hrvatskih građana u institucije podijelili smo ih na one političke (Vlada, Sabor, Predsjednik, Nacionalni stožer civilne zaštite, političke stranke), javne institucije (policija, pravosuđe i odgojno-obrazovni sustav), te nezavisne institucije koje su odvojene od države (znanstvenici, organizacije civilnog društva, mediji, Crkva). Prosječne procjene ovih kategorija sve se međusobno značajno razlikuju, pri čemu građani najviše, ali samo umjereno vjeruju nezavisnim institucijama ($M = 4.30$; $SD = 1.90$), potom, također umjereno, javnim službama ($M = 4.10$; $SD = 2.08$), dok ne vjeruju političkim institucijama ($M = 3.13$; $SD = 2.19$).

Slika 7.
Povjerenje u osobe, institucije i organizacije
 (viši rezultat označava veće povjerenje)

Jesu li indikatori društvenog povjerenja i mentalnoga zdravlja povezani? Naši rezultati upućuju da je, čini se, tome tako, te da su indikatori mentalnog zdravlja bolje povezani s indikatorima generaliziranog nego institucijskog povjerenja. Tako osobe koje su doživjele višu razinu distresa ujedno manje vjeruju ljudima koje poznaju ($r = -0.26$; $p < 0.01$), ali i većini drugih ljudi ($r = -0.14$; $p < 0.01$). One također i manje vjeruju javnim službama ($r = -0.14$; $p < 0.01$), nezavisnim institucijama ($r = -0.07$; $p < 0.05$), dok doživljeni distres i povjerenje u političke institucije nisu povezani. Također osobe koje svoju kvalitetu života procjenjuju višom, odnosno zadovoljniji su svojim životom ujedno i više vjeruju osobama koje poznaju ($r = 0.28$; $p < 0.01$), većini drugih ljudi ($r = 0.30$; $p < 0.01$), kao i političkim institucijama ($r = 0.16$; $p < 0.01$), javnim službama ($r = 0.18$; $p < 0.01$), te nezavisnim institucijama ($r = 0.17$; $p < 0.01$). Ovi rezultati, dakle, upućuju na dvije važne implikacije. Prvo, društveno je povjerenje generalizirani obrazac (povezanosti različitih indikatora povjerenja kreću se u rasponu od $r = 0.23$; $p < 0.01$, koliko iznosi povezanost između povjerenja u ljude koje poznajemo i povjerenja u političke institucije, do čak $r = 0.74$; $p < 0.01$, koliko iznosi povezanost između povjerenja u nezavisne i političke institucije). Drugo, čini se da postoji povezanost, premda slaba, između indikatora društvenog povjerenja i indikatora mentalnog zdravlja, što iznova potvrđuje činjenicu da zdravo društvo čine zdravi pojedinci. Ove rezultate potvrđuju i druga istraživanja u visokostresnim kontekstima, u kojima se pokazuje povezanost između generaliziranog povjerenja u druge ljude i mentalnoga zdravlja (Martinez, Estrada, i Prada, 2019).

Društvena solidarnost podrazumijeva uzajamnost dobrobiti, odnosno stajalište da je dobrobit jednog pojedinca ili grupe

povezana s dobrobiti drugih (De Beer i Koster, 2009). U ovom istraživanju izmjerili smo je uključujući tri razine solidarnosti – mikro, mezo i makro razinu (Grajczjar, Nagy, i Orkeny, 2019). Mikrosolidarnost (3 čestice) podrazumijeva stavove prema (pretjeranom) socijalnom zbrinjavanju ljudi u potrebi i odnosu prema njima, a primjer čestice kojom je mjerena je *Socijalne naknade i povlastice čine ljude lijenima*. Mezosolidarnost (6 čestica) u našem istraživanju obuhvaća dva aspekta: jedan podrazumijeva stavove prema državi blagostanja (socijalnoj državi) i njenoj obvezi zbrinjavanja potreba građana, a primjer čestice kojom je mjerena je *Standard života starijih ljudi je odgovornost vlade*. Drugi aspekt mezosolidarnosti uključuje stavove prema društvenoj jednakosti i općoj dobrobiti drugih ljudi, a primjer čestice za mjerenje ovog aspekta solidarnosti je *Važno je tretirati ljude na jednak način i brinuti za dobrobit drugih*. Konačno, makrosolidarnost (3 čestice) se odnosi na solidarnost prema strancima i drukčijima, a primjer čestice je *U redu je dopustiti da se k nama dosele ljudi koji su drugačije rase i etničke grupe od nas*. Sudionici su iskazivali svoj stupanj slaganja s ponuđenim česticama na skali od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (izrazito se slažem), a ukupni rezultat izražen je kao prosjek procjena čestica relevantnih za pojedinu subskalu. Ranija istraživanja pokazuju da krizno razdoblje može utjecati na smanjivanje solidarnosti (Lahusen i Grasso, 2018), te nas je zanimala razina solidarnosti kod hrvatskih građana koji, kao i čitav svijet, prolaze kroz jednu od najvećih kriza suvremenoga doba. Rezultati pokazuju da se građani statistički značajno razlikuju u iskazivanju sve tri razine solidarnosti, pri čemu najveću solidarnost pokazuju u pogledu zagovaranja države blagostanja i njene odgovornosti za dobrobit građana, te zagovaranja jednakosti i opće brige za druge ($M = 3.92$; $SD = 0.65$). Zanimljivo je da građani pokazuju više solidarnosti prema strancima ($M = 3.37$; $SD = 0.89$), nego prema primateljima socijalnih povlastica na mikrorazini ($M = 2.39$; $SD = 0.79$), što otvara pitanje stava građana prema razdiobi socijalnih davanja i percepciji pravičnosti te razdiobe.

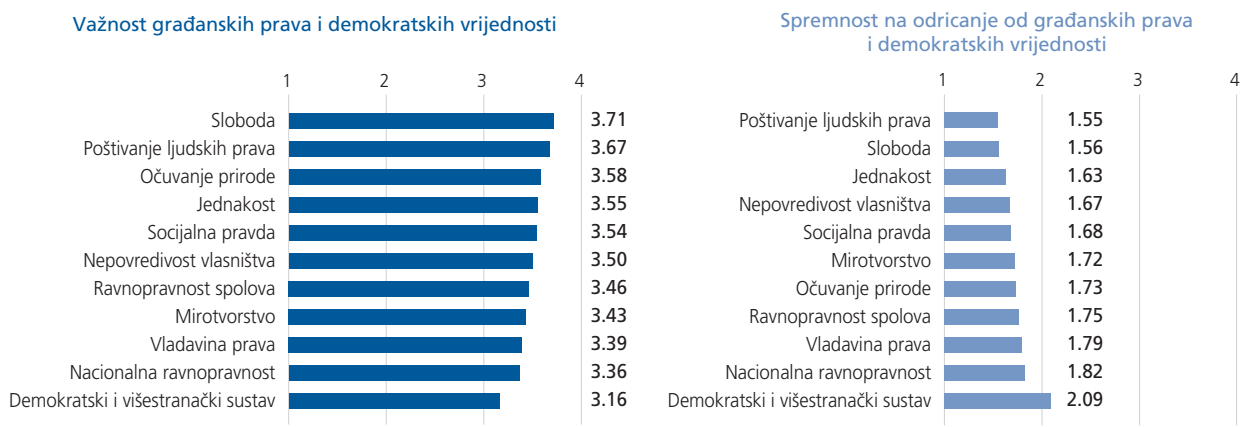
Važnost građanskih sloboda i spremnost na njihovu uskratu (Ilišin, 2014) ispitali smo tako da smo sudionike najprije pitali koliko im je svaka od ponuđenih vrijednosti važna na skali od 1 (uopće ne) do 4 (izrazito), a potom smo ih pitali u kojoj bi mjeri bili spremni odreći se tih vrijednosti kad bi to pridonijelo rješavanju krize uzrokovane koronavirusom i njenih posljedica. Te su procjene sudionici davali na istoj skali, pri čemu je 1 značilo da se nikako nisu spremni odreći te vrijednosti, a broj 4 da bi je se sigurno bili spremni odreći. Premda je riječ o nizu različitih vrijednosti, izračunali smo prosječnu važnost koju sudionici pridaju nizu građanskih sloboda: ($M = 3.49$; $SD = 0.51$), a koja upućuje na to da su, općenito govoreći, građanske slobode građanima razmjerno važne. To potvrđuje i razmjerno niska opća spremnost na odricanje od građanskih sloboda ($M = 1.73$; $SD = 0.77$). No, analiza pojedinačnih vrijednosti daje potpuniju sliku važnosti građanskih sloboda i spremnosti na njihovo odricanje kod hrvatskih građana. Profil važnosti svake od građanskih vrijednosti te profil spremnosti na odricanje od vrijednosti prikazani su na Slici 8.

Procjene važnosti vrijednosti pokazuju da su sve visoke, pri čemu građani Hrvatske najviše vrednuju slobodu i poštivanje ljudskih prava, te bi se tih vrijednosti, očekivano, bili i najmanje spremni odreći. Začuđujuće, međutim, najmanje im je, ali

Slika 8.

Važnost građanskih prava i demokratskih vrijednosti i spremnost na odricanje od njih

(viši rezultat označava veću važnost građanskih prava i demokratskih vrijednosti i veću spremnost na odricanje od njih)

ipak uglavnom važan, demokratski i višestranački sustav. Prethodna istraživanja provedena na općoj populaciji (Ilišin, 2005), studentima (Ilišin, 2014) i mladima (Ilišin, 2017) pokazala su da je poredak najviše i najniže vrednovanih vrijednosti društvenog i političkog poretka prilično stabilan: pokazuje se da slobodu i poštivanje ljudskih prava ispitanici najviše vrednuju, a na najnižem su mjestu redovito demokratski i višestranački sustav. Stoga ne čudi podatak u našem istraživanju da bi se sudionici bili spremni najprije odreći upravo demokratskog i višestranačkog sustava, točnije, procjenjuju da bi ga se *možda* biti spremni odreći. U svjetlu ovih nalaza navodimo i podatak da približno 33 % građana izjavljuje da bi se vjerojatno ili sigurno bilo spremno odreći demokratskog i višestranačkog sustava. Pri tome su spremniji na odricanje oni s (ne)završenom osnovnom školom u odnosu na visokoobrazovane, oni koji svoj standard procjenjuju nižim, te oni kojima je vjera izrazito važna u odnosu na one kojima nije uopće važna. Kad je riječ o političkoj orijentaciji, demokratskog sustava i višestranačja su se najmanje spremni odreći oni lijevo/liberalne orijentacije u odnosu na politički neopredijeljene. Činjenica da bi se građani možda bili voljni odreći temeljnog uvjeta demokratskog sustava može upućivati na svojevrsan demokratski deficit građana, ali i na njihovu moguću razočaranost dosadašnjim postignućima relativno mlade hrvatske demokracije. No, točno je i to da istraživanja pokazuju porast općeg nezadovoljstva demokracijom u svijetu (usp. Foa i sur., 2020). U svakom slučaju, spremnost na odricanje od suštine demokracije kod dijela hrvatskih građana jest važan podatak i nužno ga je pratiti kao indikator stanja društva u razdoblju postpandemijskog oporavka.

Političku bespomoćnost ispitali smo pomoću ljestvice od 6 čestica (Neal i Groat, 1974) koje mjere očekivanje u mogućnost kontrole izvanjskih ishoda, npr. *Ideja da možemo utjecati na društvena zbivanja je samo pusta želja*. Sudionici su iskazivali stupanj slaganja s tvrdnjama na skali od 1 (izrazito se ne slažem) do 5 (izrazito se slažem), a ukupni rezultat je izražen kao prosjek zaokruženih vrijednosti. Rezultati upućuju na umjereni doživljaj političke bespomoćnosti naših sudionika ($M = 3.44$; $SD = 0.68$). Izraženo postotcima njih nešto više od 24 % iskazuje da se slaže ili izrazito slaže s postavljenim tvrdnjama, odnosno iskazuje visok stupanj sumnje da mogu utjecati na izvanjska zbivanja. Pri tome veću političku bespomoćnost osje-

čaju najstariji u odnosu na najmlađe u uzorku, žene, niže obrazovani, te sudionici koji svoj standard procjenjuju nižim, nezaposleni i umirovljenici, kao i politički neopredijeljeni u odnosu na lijevo opredijeljene.

Anomija označava stanje društva koje je obilježeno raspadom društvenog tkiva (dominantno nedostatkom povjerenja i nejasnim moralnim standardima) i društvene regulacije (dominantno doživljajem neadekvatnog vođenja, pri čemu se vodstvo percipira kao nelegitimno, neučinkovito i kao ono koje donosi nepravedne odluke). Slijedeći psihologijsku analizu anomije (Teymoori, Bastian, i Jetten, 2017), u ovom je radu konceptualiziramo kao percipirano stanje društva. Naglašavamo da, premda je riječ o percepcijama a ne objektivno izmjerenom stanju, te percepcije nastaju kao rezultat zajedničkoga iskustva društva, razmjene tog iskustva među pojedincima i, konačno, dijeljene konstrukcije društvene zbilje u kojoj ljudi žive (Teymoori i sur., 2016). Skala percepcije anomije (PAS) (Teymoori i sur., 2016) sastoji se od subskale sloma društvenog tkiva (pet čestica, npr. *Ljudi misle da ne postoje jasni moralni standardi koje treba slijediti*.) i subskale sloma vodstva (četiri čestice, npr. *Vlada radi za dobrobit drugih ljudi*). Sudionici su izražavali svoj stupanj slaganja na skali od 1 (izrazito se ne slažem) do 5 (izrazito se slažem), a ukupni rezultat izražen je kao prosjek procjena na odgovarajućim česticama. Rezultati upućuju na ponešto povišen doživljaj anomije naših sudionika, pri čemu je on statistički značajno veći za doživljaj sloma socijalnog tkiva ($M = 3.57$; $SD = 0.64$), nego za percepciju sloma vodstva ($M = 2.78$; $SD = 0.81$). Stanje anomije posebno je izraženo u vremenu krize, a krizi upravo svjedočimo. Ono može biti razlogom da se ljudi zatvaraju i distanciraju (alijeniraju) od drugih i posebno od društvenog angažmana (Teymoori i sur., 2016). Tomu u prilog govori i povezanost mjera anomije s mjerom prethodno raspravljane političke bespomoćnosti. I dok je povezanost sloma vodstva i političke bespomoćnosti praktično nulta ($r = 0.09$; $p < 0.01$), ona sloma društva i političke bespomoćnosti je srednje visoka ($r = 0.41$; $p < 0.01$) te upućuje na to da se oni sudionici koji društvo doživljavaju dezintegriranim, bez jasnih moralnih standarda i društvenog povjerenja ujedno osjećaju i politički bespomoćnijima, odnosno manje vjeruju da mogu promijeniti okolne ishode. Doživljaj anomije povezan je i s nižim zadovoljstvom životom (Blanco i Diaz, 2007; Teymoori i

sur., 2016), a to pokazuju i naši podaci, pri čemu se čini da veću ulogu ima doživljaj sloma vodstva nego sloma društva. Tako su oni sudionici u našem istraživanju koji percipiraju veći slom vodstva ujedno i manje zadovoljni svojim životom ($r = -0.15$; $p < 0.01$). I ovaj indikator upućuje na to da hrvatsko društvo u vrijeme prikupljanja podataka pokazuje znatne deficite zdravog funkcioniranja. Ove je trendove važno prepoznati na vrijeme i zaustaviti, jer je za očekivati da će produblivanjem krize koja više neće biti samo zdravstvena, nego i ekonomska i općedruštvena, raslojavanje postati sve intenzivnije, a kohezivni se elementi mogu pokrenuti i potaknuti samo aktivnim uključivanjem i sudjelovanjem građana u društvenom oporavku.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

1. Sudionici u vrijeme prikupljanja podataka (kraj kolovoza i početak rujna 2020.) nisu iskazivali visoku zabrinutost da bi mogli biti osobno zaraženi koronavirusom, premda se njih nešto više od četvrtine samosvrstalo u rizičnu skupinu, a 50 % ih izjavljuje da su u rizičnoj skupini član(ovi) njihove obitelji. Većina sudionika se o koronavirusu informira do pola sata dnevno. I premda su brojevi zaraženih u cijeloj zemlji u vrijeme provedbe istraživanja konstantno rasli, brojevi novooboljelih su bili desetak pa i više puta manji od brojeva koje bilježimo u vrijeme pisanja ovoga izvještaja (kraj listopada 2020.). Stoga je za očekivati da će zabrinutost građana rasti, kao i njihova percepcija osobne izloženosti, pa je ključno da odgovorni komuniciraju jasno, pravodobno i uz navođenje konkretnih podataka o tome kako pojedine mjere pridonose smanjivanju rizika. Poduzimanje odgovarajućih mjera na osnovi utemeljenih pokazatelja te posljedično smanjivanje stope zaraženih može pomoći učvršćivanju povjerenja u odgovorne te šalje poruku da imaju situaciju pod kontrolom i njome učinkovito upravljaju. Koronakriza u vrijeme prikupljanja podataka čini se nije ekonomski značajnije pogodila građane Hrvatske. Njih nešto više od 2 % navodi da su izgubili posao zbog koronakrize, a oko dvije trećine građana procjenjuje svoj standard jednakim kao i prije krize. Također, preko 70 % građana očito jasno doživljava koronakrizu kao dijeljenu, zajedničku ugrozu pa procjenjuje da će kriza u budućnosti na njih utjecati jednako kao i na druge, dok njih gotovo 96 % misli da su u krizi do sada prošli jednako ili bolje od drugih. Također, oko tri četvrtine građana misli da je Hrvatska u usporedbi s drugim zemljama EU i svijeta prošla jednako ili bolje od drugih. Međutim, građani nižeg socioekonomskog statusa također procjenjuje da će kriza na njih utjecati više nego na druge. To je, nažalost, vrlo vjerojatan scenarij, a to pokazuju i drugi relevantni podaci i u nas i u svijetu. Zato je nužno da odgovorni osmisle posebne mjere koje će pomoći najugroženijim građanima da prebrode krizu, te poteze jasno komunicirati javnosti i potaknuti solidarnost kod građana koji su manje pogođeni teretom krize. Budući da naši rezultati na mjerama solidarnosti jasno pokazuju da građani visoko vrednuju socijalnu državu i njenu odgovornost za dobrobit građana, kao i vrijednost jednakosti i opće brige za druge, razumljivo je da građani očekuju pomoć države najugroženijima. Pri tome je važno da smisao i konkretan učinak predloženih mjera bude jasno i javno vidljiv, kako se motivacija građana i njihova mobilizirana solidarnost ne bi iscrpila prije vremena, imajući na umu moguć i vjerojatan zamor suočavanja građana zbog kumuliranog stresa koji nije povezan samo s pandemijom, nego i s periodičnim javljanjem intenzivnih okolinskih stresora koji su pogodili ili pogađaju veliki dio građana Hrvatske (npr. rat, recesija, potres).
2. Posebne okolnosti s kojima su se građani suočavali tijekom pandemije doživljene su umjereno stresnima, pri čemu je građanima najstresnija neizvjesnost koliko će sve trajati. Građani su također (bili) zabrinuti za svoju rodbinu i prijatelje, a stresno im je bilo i ograničavanje slobode kretanja. Uzimajući u obzir stresnost pojedinih okolnosti u upravljanju koronakrizom valja voditi računa o smanjivanju pritiska neizvjesnosti. Stoga je potrebno naglašavati privremenost *koronastanja* i u javnoj komunikaciji ne koristiti izraze koji upućuju na dugotrajnost ili, još gore, na novi i trajniji realitet, poput često korištene sintagme „*novo normalno*“. Također, inače dobra komunikacijska poruka „Štiteći sebe štitimo druge“ može se i dodatno pojačati naglašavanjem brige za obitelj i prijatelje, što je građanima najvažnije – ne samo da iskazuju da im je briga za bližnje bila snažan izvor stresa, nego navode i to da su se mjera pridržavali ponajprije kako bi zaštitili obitelj i prijatelje – čak više nego zbog samozaštite.
3. Kad je riječ o prakticiraju temeljnih preventivnih ponašanja, građani procjenjuju da uglavnom poduzimaju mjere koje se promiču kao najučinkovitije u borbi protiv koronavirusa (zadržavanje fizičke udaljenosti, pojačana higijena ruku i nošenje maske). Međutim, nisu skloni upozoravati druge da se ne pridržavaju epidemioloških mjera, pa zaključujemo da socijalna kontrola preventivnih ponašanja nije postala norma ili da je ona vrlo slaba. Taj nalaz može pomoći u oblikovanju izravnijih uputa pozitivnog uzajamnog utjecanja ljudi da i sami ohrabruju i potiču preventivna ponašanja kako bi ona postala više normativna i kako bi se na taj način pomoglo u zaustavljanju pandemije.
4. U pogledu procjena zadovoljstva radom institucija tijekom pandemije, građani su uglavnom nezadovoljni. Najzadovoljniji su radom Nacionalnog stožera civilne zaštite, ali zadovoljstvo iskazuje samo 30 % sudionika. S radom ostalih relevantnih institucija građani su još manje zadovoljni, najmanje s radom Sabora (12 % sudionika je zadovoljno) i Vlade (20 %). S obzirom da jesen i nadolazeća zima 2020. godine predstavljaju posebno izazovno vrijeme za širenje virusa, da su građani iscrpljeni procesom suočavanja s krizom do sada, te da Vladu i druge odgovorne aktere čeka donošenje odgovornih i zahtjevnih odluka kako bi sačuvali zdravlje građana s jedne strane i očuvali temeljnu nacionalnu ekonomiju s druge, od ključne je važnosti uložiti napor u uspostavljanje povjerenja s građanima i pozvati ih na suradnju. Imajući na umu ove podatke, ali i činjenicu da se protesti građana protiv čvršćih mjera restrikcije javljaju u mnogim europskim zemljama (npr. Italiji, Sloveniji, Češkoj), uključujući i one kod kojih je povjerenje u institucije tradicionalno visoko, a posebno u vrijeme sadašnje krize (npr. Njemačka), nužno je da Vlada i drugi odgovorni akteri otvoreno, jasno i transparentno komuniciraju s građanima, kako bi pokazali da odgovorno i kompetentno upravljaju krizom.
5. Indikatori mentalnog stanja građana govore da se najveći dio njih zasad relativno dobro i uspješno nosi s krizom – razine doživljenoga stresa izazvanoga okolnostima pandemije

su umjerene, kao i procijenjeno zadovoljstvo životom, a nešto više od 80 % sudionika izvještava da emocionalne teškoće o kojima smo pitali doživljava samo ponekad ili rjeđe od toga. Međutim, oko petine sudionika procjenjuje svoje teškoće čestima, a analiza njihovih sociodemografskih obilježja kazuje da su to češće mlađi odrasli, žene, slabije obrazovani, nižega obiteljskoga standarda i nezaposleni. Ove su grupe očito pod izraženijim mentalnozdravstvenim rizikom, pa prema njima treba intenzivnije usmjeriti programe prevencije. Nadalje, nešto niže zadovoljstvo životom nego ranije izmjereno, kao i porast emocionalnih teškoća u općoj populaciji treba pomno pratiti, jer će okolnosti pandemije sasvim sigurno trajati još neko ne tako kratko vrijeme te će pojačanim zahtjevima suočavanja predstavljati mentalnozdravstveni rizik. Ovi podaci jasno upućuju na potrebu širokog aktivnog uključivanja mentalnozdravstvenih stručnjaka koji kompetentno mogu pomoći u suzbijanju negativnih posljedica pandemije na psihičko zdravlje građana. Njihovo uključivanje u tijela odgovorna za donošenje odluka i provedbu aktivnosti usmjerenih na suzbijanje pandemije (npr. Vladin savjet, Nacionalni stožer civilne zaštite i dr.) bilo bi važna preporuka, i u pogledu zaštite mentalnoga zdravlja ljudi i u pogledu savjetovanja drugih stručnjaka koji komuniciraju s javnosti. Osim toga, stručnjaci u području mentalnog zdravlja, uzimajući u obzir faktore duljine krize i njena utjecaja na izdržljivost i adaptacijski kapacitet građana, mogu također pomoći i u osmišljavanju jasnijih komunikacijskih poruka koje će građane više motivirati da se pridržavaju epidemioloških mjera, suraduju u izgradnji i poticanju normi usmjerenih na zaštitu javnoga zdravlja, te dijele zajedničke napore u svladavanju koronakrize.

6. Rezultati istraživanja pokazuju da Hrvatska ima ozbiljan problem s povjerenjem u institucije, na što su već prethodno upozorili i rezultati zadovoljstva radom institucija u vrijeme pandemije. Slične rezultate pokazuju i rezultati mjerenja povjerenja u prethodnim istraživanjima, no u vremenima krize institucije imaju posebnu odgovornost vođenja i upravljanja, a građani posebnu potrebu da institucijama koje ih zastupaju vjeruju, pa kriza povjerenja predstavlja ozbiljnu prepreku društvenoj efikasnosti. Stoga je nužan ozbiljan i uspješan zaokret u upravljanju kako se u krizi ne bi dogodio daljnji pad povjerenja, nego se ona iskoristila upravo kao prilika za vraćanje toga povjerenja. Rezultati iz ovoga istraživanja pokazuju da građani najviše vjeruju ljudima koje poznaju, posebno članovima svoje obitelji, donekle i ljudima općenito, ali iskazuju izrazito nepovjerenje prema različitim institucijama u društvu, posebno prema političkim institucijama koje predstavljaju glavne poluge vlasti - Vladi, Saboru i pravosuđu. U općoj procjeni povjerenja Nacionalni stožer civilne zaštite prošao je nešto bolje, građani mu umjereno vjeruju, premda na donjoj granici zone umjerenog, a jasno povjerenje građani iskazuju jedino znanstvenicima. Potonji nalaz mogao bi se dobro iskoristiti u sadašnjem društvenom trenutku te u komuniciranju ključnih informacija, za koje je važno da ih građani znaju i po njima postupaju, povjeriti znanstvenicima. Pritom je važno javnosti komunicirati one informacije koje su izvjesne, provjerene i jasne, koje mogu umiriti i pridonijeti racionalnom ponašanju javnosti u suzbijanju pandemije. Vlada je opravdano angažirala znanstvenike da pomognu u rješavanju pandemijske krize i podaci pokazuju da im javnost vjeruje. Dodatno bi bilo važno izbjegavati iznošenje procjena, prognoza i stajališta koja nemaju čvrsto uporište, jer

ga zbog ograničenog znanja o virusu ne može niti biti, a koje informacijski zagušuju prostor i ne pridonose konstruktivno zajedničkom cilju suzbijanja pandemije. Naši rezultati pokazuju također i da je povjerenje u medije nisko. Budući da su mediji glavni prenositelji informacija, konstruktivna suradnja znanstvenika i medija, bez medijskog senzacionalizma, može pomoći pravovremenom i odgovornom obavještanju javnosti.

7. Građani općenito govoreći visoko vrednuju važnost građanskih sloboda i općenito nisu spremni na njihovu uskratu (čak ni ako bi to pridonijelo rješavanju krize uzrokovane koronavirusom i njenih posljedica, kako je pitanje bilo postavljeno). Taj opći rezultat važan je indikator demokratskog kapaciteta građana. Međutim, upozoravamo i na podatak da približno trećina građana izjavljuje da bi se vjerojatno ili sigurno bilo spremno odreći demokratskog i višestranačkog sustava. Činjenica da bi se građani možda bili voljni odreći temeljnog uvjeta demokratskog sustava može upućivati na svojevrstan demokratski deficit, ali i na njihovu moguću razočaranost dosadašnjim postignućima relativno mlade hrvatske demokracije. U oba je slučaja ovaj nalaz važno pratiti kao indikator stanja i zdravlja društva u razdoblju postpandemijskog oporavka.

8. I premda građani visoko vrednuju građanske slobode, njih gotovo četvrtina iskazuje sumnju da mogu osobno utjecati na ishode događaja oko sebe, odnosno razmjerno visoku razinu političke bespomoćnosti. Udruženo s niskim povjerenjem u institucije i povišenim doživljajem anomalije, odnosno percepcijom društvene dezintegriranosti i odsustva vodstva, naši rezultati upućuju na to da hrvatsko društvo u vrijeme prikupljanja podataka pokazuje znatne deficite zdravog funkcioniranja. Ove je trendove važno prepoznati na vrijeme i zaustaviti, jer je za očekivati da će produbljivanjem krize koja više neće biti samo zdravstvena, nego i ekonomska i općedruštvena, raslojavanje postati sve intenzivnije, a kohezivni se elementi mogu pokrenuti i potaknuti samo aktivnim uključivanjem i sudjelovanjem građana u društvenom oporavku.

9. Rezultati na različitim indikatorima mentalnog zdravlja i percepcije stanja društva pokazuju da oni pogođeniji krizom u mentalnozdravstvenom pogledu ujedno percipiraju i društvo u kojem žive lošijim. Iz ove povezanosti ne možemo zaključivati što je uzrok, a što posljedica, no dodatna ponavljana mjerenja omogućit će odgovor i na to pitanje. Međutim, sigurno je da nema zdravih pojedinaca bez zdravoga društva i obratno, a ovo istraživanje pruža mogućnost praćenja mentalnog stanja građana i stanja društva u vrijeme (dugotrajne) krize i postkriznog oporavka. Svijet je suočen s globalnom krizom s kakvom nikada do sada nije bio suočen. No, na iskustvima prethodnih nevolja, ponajprije velikih prirodnih, ali i ljudskom rukom izazvanih katastrofa, naučili smo kao pojedinci i zajednice preživjeti, integrirati ožiljke u zajedničko iskustvo i - nastaviti dalje. Postoje čvrsti empirijski dokazi iz brojnih istraživanja da intervencije usmjerene na oporavak ljudi trebaju slijediti pet temeljnih načela, koja su posebno važna u brizi za javno zdravlje i upravljanje krizama (Hobfoll i sur., 2007). To su (1) stvaranje osjećaja sigurnosti, (2) umirivanje (javnosti), (3) promocija osjećaja samoeфикаsnosti i ефикаsnosti zajednice, (4) promocija društvene povezanosti, i (5) stvaranje ozračja nade. Te je principe nužno ugraditi i u upravljanje ovom krizom.

LITERATURA

- Anderson, R. M., Heesterbeek, H., Klinkenberg, D. i Hollingsworth, T. D. (2020). How will country-based mitigation measures influence the course of the COVID-19 epidemic? *The Lancet*, 395(10228), 931–934. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30567-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30567-5)
- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460–471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- Begić, D., Lauri Korajlija, A. i Jokić-Begić, N. (2020). Psihičko zdravlje liječnika u Hrvatskoj za vrijeme pandemije COVID-19. *Liječnički vjesnik*, 142), 189–198. <https://doi.org/10.26800/LV-142-7-8-32>
- Blanco, A. i Diaz, D. (2007). Social order and mental health: A social wellbeing approach. *Psychology in Spain*, 11(1), 61–71.
- Blustein, D. L. i Guarino, P. A. (2020). Work and unemployment in the time of COVID-19: The existential experience of loss and fear. *Journal of Humanistic Psychology*, 60(5), 702–709. <https://doi.org/10.1177/0022167820934229>
- Buheji M., da Costa Cunha K., Beka G., Mavrić B., Leandro do Carmo de Souza Y., Souza da Costa Silva S., Hanafi M. i Chetia Yein T. (2020). The extent of COVID-19 pandemic socio-economic impact on global poverty. A global integrative multidisciplinary review. *American Journal of Economics*, 4, 213–224. <https://doi.org/10.5923/j.economics.20201004.02>
- Crayne, M. P. (2020). The traumatic impact of job loss and job search in the aftermath of COVID-19. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), S180–S182. <https://doi.org/10.1037/tra0000852>
- De Beer, P. i Koster, F. (2009). *Sticking together or falling apart? Solidarity in an era of individualization and globalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Devlin, K. i Connaughton, A. (2020). *Most approve of national response to COVID-19 in 14 advanced economies*. Pew Research Center.
- Dollar, L. (2020, 29. kolovoza). Kraj sezone? Hrvatska je na crvenim listama sve više zemalja pa je u crvenom i hrvatski turizam. *Dnevnik.hr*. <https://dnevnik.hr/vijesti/koronavirus/sve-vise-zemalja-stavlja-hrvatsku-na-crvenu-listu-pa-je-u-crvenom-i-hrvatski-turizam---618290.html>
- Dubey, S., Biswas, P., Ghosh, R. i Chatterjee, S. (2020). Psychosocial impact of COVID-19. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*, 14(5), 779–788. <https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.05.035>
- Foa, R. S., Klassen, A., Slade, M., Rand, A. i Collins, R. (2020). *Global satisfaction with democracy 2020*. Preuzeto s www.bennettinstitute.cam.ac.uk
- FPZG [neobjavljeno]. Postizborne studije javnoga mnijenja 2016., 2018., 2020.
- Grajczar, I., Nagy, Z. i Orkeny, A. (2019). Different types of solidarity in times of crises: A changing European landscape. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 5(1), 118–142. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v5i1.475>
- Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., ... Ursano, R. J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry*, 70(4), 283–315. <https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283>
- Ilišin, V. (2005). Političke vrijednosti, stavovi i participacija mladih: Kontinuitet i promjene. U *Mladi u Hrvatskoj i europska integracija* (str. 65-139). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. (2014). Studenti i politika: Pragmatizam bez iluzija. U *Sociološki portret hrvatskih studenata* (str. 221-290). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. (2017). Mladi i politika: Trendovi (dis)kontinuiteta. U *Generacija osujećenih - mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 185-259). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Jetten, J., Reicher, S. D., Haslam, S. A. i Cruwys, T. (2020). *Together apart: The psychology of COVID-19*. London: Sage.
- Jokić-Begić, N., Hromatko, I., Jurin, T., Kamenov, Ž., Keresteš, G., Kuterovac Jagodić, G., Lauri Korajlija, A., Maslić Seršić, D., Mehulić, J., Mikac, U., Tadinac, M., Tomas, J. i Sangster Jokić, C. (2020). *Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba korone*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Korajlija, A. L., Mihaljević, I. i Jokić-Begić, N. (2019). Mjerenje zadovoljstva životom jednom česticom. *Socijalna psihijatrija*, 47, 449–469. <https://doi.org/https://doi.org/10.24869/psp.2019.449>
- Lahusen, C. i Grasso, M. (2018). *Solidarity in Europe: Citizens' Responses in Times of Crisis*. Sheffield, UK: Palgrave Macmillan.
- Li, Y. (2017). Social capital in sociological research: conceptual rigour and empirical application. U Y. Li (Ur.). *Handbook of Research Method and Applications in Social Capital* (str. 1–20). Edward Edgar Publishing.
- Martinez, M. L., Estrada, D. i Prada, S. I. (2019). Mental health, interpersonal trust and subjective well-being in a high violence context. *SSM - Population Health*, 8, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2019.100423>
- Neal, A. G. i Groat, H. T. (1974). Social class correlates of stability and change in levels of alienation: A longitudinal study. *Sociological Quarterly*, 15(4), 548–558. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1974.tb00914.x>
- OECD. (2013). *OECD Guidelines on measuring subjective well-being*. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1787/9789264191655-en>
- OECD. (2017). *OECD guidelines on measuring trust*. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1787/9789264278219-en>
- OECD. (2019). *Society at a glance 2019: OECD social indicators*. https://doi.org/10.1787/soc_glance-2019-en
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Scudellari, B. M. (2020). The pandemic's future. *Nature*, 584(7819), 22–25.
- Taylor, S. (2019). *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Teymoori, A., Bastian, B. i Jetten, J. (2017). Towards a psychological analysis of anomie. *Political Psychology*, 38(6), 1009–1023. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/pops.12377>
- Teymoori, A., Jetten, J., Bastian, B., Ariyanto, A., Autin, F., Ayub, N. i Al., E. (2016). Revisiting the measurement of anomie. *PlosOne*, 11(7), e0158370. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158370>
- Van Der Westhuizen, H. M., Kotze, K., Tonkin-Crine, S., Gobat, N. i Greenhalgh, T. (2020). Face coverings for covid-19: From medical intervention to social practice. *The BMJ*, 370(August). <https://doi.org/10.1136/bmj.m3021>
- Vlada Republike Hrvatske. (2020, 6. studenoga). *Koronavirus.hr*. <https://koronavirus.hr>
- Xiong, J., Lipsitz, O., Lui, L. i Gill, H. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 27, 55–64. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.08.001>

DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS

TO SURVIVE AND LIVE

Croatian society during the corona crisis

**Dinka Čorkalo Biruški, Margareta Jelić, Iva Kapović,
Nikola Baketa, Kosta Bovan, Francesca Dumančić,
Marko Kovačić, Ivan Tomić, Mirjana Tonković, Ena Uzelac**
November 2020

RESEARCH SUMMARY AND RECOMMENDATIONS

A research project entitled *(Rebuilding) Society: A Longitudinal Study of Post-Corona Social Recovery in the Croatian General Population (ReSPoC)*, funded by the Croatian Science Foundation, sought to address the psychological and social consequences of facing the long-standing coronavirus pandemic in Croatia, as well as whether Croatia, as a society, can recover from the pandemic. The research was conceived as a longitudinal study that assessed, at three points in time over the course of a year, how Croatian citizens faced the pandemic, how they perceived the society in which they lived and what kind of society they expected in the future.

The survey was conducted on a national probabilistic sample of 1,060 participants aged 18 to 74 years that was two-way stratified: by region and by settlement size. The structure of the total sample corresponded to the structure of the targeted population according to the valid census, including the distribution by gender, age and, with corrections, education. The margin of error was +/- 3, with a 95% confidence interval. Data was collected during the August 24 – September 7 2020 period by an online survey (the so-called CAWI method). The survey was conducted by a market polling agency.

The abridged description of the basic findings and our recommendations are based on the analysis of three groups of examined indicators: 1. measures linked to key experiences related to the pandemic; 2. measures of some of the indicators of mental health; and 3. indicators related to how citizens in the pandemic assessed some of the aspects of the state and society in which they lived.

1. At the time of data collection, the participants did not express much concern that they might become infected with the coronavirus, although more than a quarter considered themselves to be in an at-risk group, and 50% of them stated that one or more members of their family were also in an at-risk group. Most participants informed themselves about the coronavirus for up to half an hour a day. And although the number of infected people throughout the country was constantly growing at the time of the survey, the number of new cases was a dozen or more times lower than the numbers we recorded at the time of writing this report (end of October 2020). In light of this, it is to be expected that citizens' concerns will grow, along with their perceptions of personal exposure, so it is crucial that authorities communicate clearly in a timely manner and with specific information on how individual measures can contribute to risk reduction. Taking appropriate action on the basis of established indicators and, consequently, reducing the rate of infection, can help foster public trust in the authorities, as well as send a message that the authorities have the situation under control. At the time of data collection, it seemed that the corona crisis did not adversely affect Croatian citizens in any significant economic sense. Slightly more than 2% of them stated that they had lost

their jobs because of the crisis, and about two thirds of citizens estimated that their standard of living was the same as it had been before the crisis. Furthermore, over 70% of citizens clearly perceived the corona crisis as a shared, common threat; because of this, they felt that the crisis would affect everyone equally. Almost 96% of them thought that they had gone through the crisis as good, or better than, others, and about three quarters of citizens thought that Croatia had performed as well as, or better than, other EU countries, as well as other countries in the world. In contrast, citizens from lower socio-economic backgrounds felt that the crisis would affect them more than others. Unfortunately, this is a likely scenario, as shown by other relevant data in our country and in the world. Because of this, it is necessary for authorities to develop special measures that will help the most vulnerable citizens to overcome the crisis, to communicate these measures clearly to the public and to encourage citizens who have been less affected by the crisis to stand in solidarity with those less fortunate. Given that the results of our research on solidarity measures clearly show that citizens highly regard the welfare state and its responsibility for the well-being of citizens, as well as the value of equality and general care for others, it is understandable that citizens expect state assistance for the most vulnerable. It is important that the purpose and concrete effects of the proposed measures be clearly and publicly visible in order to avoid exhausting the motivation of citizens and their mobilized solidarity ahead of time. We also need to bear in mind the possible and probable fatigue of citizens due to accumulated stress, caused not only by the pandemic but also by other intense environmental stressors that have affected, or are affecting, many Croatian citizens (eg the effects of the recent war, recession and the earthquake in March in Zagreb).

2. The exceptional circumstances experienced by citizens during the pandemic have been moderately stressful, with the most stressful circumstances being the uncertainty of how long the pandemic will last. Citizens were concerned about their relatives and friends, and it was stressful for them to restrict their freedom of movement. Bearing such circumstances in mind, care should be taken to reduce the pressure of uncertainty. In light of this, it is necessary to emphasize the temporariness of the coronavirus situation and not to use expressions in public that indicate a long-lasting situation or, even worse, a new and permanent reality, such as the often-used phrase "the new normal". Furthermore, the otherwise sound message "Protecting ourselves, we protect others" can be further enhanced by emphasizing care for family and friends, which is most important to citizens – not just because citizens are deeply concerned for their loved ones but also, more specifically, because they claim that their adherence to the measures has been motivated primarily to protect their families and friends – even more so than themselves.

3. When it comes to practising basic preventative behaviours, citizens felt that they generally took measures that were promoted as being most effective in fighting the coronavirus (ie maintaining a distance from others, enhanced

hand hygiene and wearing a mask). However, they were not inclined to warn others to adhere to epidemiological measures, which means that members of the public regulating one another's behaviour has either not yet become the norm or it is poorly practised. This conclusion can help shape more direct guidelines that will encourage people to normalise preventive measures and, therefore, help control the pandemic.

4. In terms of their satisfaction with the work of institutions during the pandemic, citizens were generally dissatisfied. They were most satisfied with the work of the National Civil Protection Headquarters, even if only 30% of participants expressed such satisfaction. Citizens were even less satisfied with the work of other relevant institutions, least of all with the work of the Croatian parliament (12% of participants were satisfied) and the government (20%). The autumn and coming winter of 2020 represent a particularly challenging time for the spread of the virus. Dealing with the virus has also exhausted many citizens. In light of this, along with the fact that difficult decisions await the government and other authorities who have to, on the one hand, protect the health of the public while also protecting the country's economy, it will be critical for authorities to establish a cooperative relationship with the public. Bearing this data in mind, along with the fact that protests against stronger restrictive measures have been occurring in many European countries (eg Italy, Slovenia, the Czech Republic), including those where trust in institutions is usually high, especially in the current crisis (eg Germany), it is essential that the government and other authorities communicate openly, clearly and transparently with citizens, in order to show that they are managing the crisis responsibly and competently.

5. Mental health indicators of citizens tell us that most of them have been coping relatively well with the crisis. Stress levels caused by the pandemic have been moderate, as have people's satisfaction levels with life in general. When asked about emotional difficulties, slightly more than 80% of participants reported that they experienced such difficulties only occasionally or even less frequently. However, about one-fifth of participants felt that their difficulties were frequent, and an analysis of these participants' sociodemographic characteristics suggests that they were more likely younger adults, poorly educated, from disadvantaged families and/or unemployed. These groups are obviously more at risk of developing mental health problems, so prevention programs should be targeted more intensively at them. Furthermore, a somewhat lower level of life satisfaction than previously measured, as well as an increase in emotional difficulties among the general population, should be closely monitored, as the circumstances of the pandemic certainly won't last a short time. Moreover, greater demands for coping with the pandemic will represent a mental health risk. Our data clearly indicates the need for the broad active involvement of mental health professionals who can competently combat the negative consequences of the pandemic. Their inclusion in the bodies that are responsible for decision-making and imple-

menting activities aimed at combating the pandemic (eg. The National Headquarters of Civil Protection, among others) is an important recommendation – both in terms of protecting the mental health of the public and in advising experts who communicate with the public. Apart from that, when bearing in mind the duration of the crisis thus far and its effects on the public's resilience, mental health professionals can also help design clearer communication messages that will motivate citizens to adhere to epidemiological measures and cooperate in the building and promotion of norms that protect public health.

6. The results of the research show that there is a serious problem with trust in institutions in Croatia, which was previously revealed by questions focusing on people's satisfaction with the work of institutions during the pandemic. Similar results can be found in previous research measuring trust. In times of crisis, institutions have a special responsibility to lead and manage, and citizens have a special need to trust the institutions that represent them. Because of this, this crisis of trust is a serious obstacle to social cohesion. Therefore, a serious and successful turnaround in governance is necessary so that a further decline in trust does not occur. This crisis can be used precisely as an opportunity to restore such trust. The results of this research show that citizens trust people they know the most, especially their family members, as well as, to some extent, people in general. In contrast, citizens showed a strong distrust of various institutions in society, especially political institutions that represent the main levers of power – government ministers, the parliament and the judiciary. In the general assessment of trust, the National Civil Protection Headquarters fared somewhat better. Citizens trusted it moderately, albeit at the lower limit of the moderate zone, while they afforded greater trust only to scientists. The latter finding could be capitalised on, given the broader current situation, and it could also be of use in communicating information that citizens should be aware of and, where necessary, act upon. In doing so, it is important to communicate to the public information that is certain, verified and clear, which can calm the public and help them to behave rationally in order to combat the pandemic. The government has justifiably invited scientists to help address the pandemic, and data shows that the public trusts scientists. It is important to avoid making unjustifiable assessments, prognoses and views. Caution is warranted as limited knowledge on the virus does not allow for firm conclusions. Unfounded claims crowd out the space for public discussion and do not contribute to the common goal of combating the pandemic. Our results also show that trust in the media is low. Because the media are the main transmitters of information, constructive cooperation between scientists and the media, without media sensationalism, could help to inform the public in a timely and responsible manner.

7. Citizens generally value the importance of civil liberties and are generally not prepared to have them curtailed (even if curtailment would help address the coronavirus crisis and its aftermath, as the question has been asked). This overall result is an important indicator of the democratic

capacity of citizens. However, it should be noted that approximately one third of the citizens polled stated that they would be either probably or certainly ready to give up the democratic and multi-party system. The fact that citizens might be willing to give up the basic conditions of a democratic system may indicate a kind of democratic deficit, but also their possible disappointment with the achievements of the relatively young Croatian democracy thus far. In both cases, it is important to monitor this finding as an indicator of the state and health of society in the post-pandemic recovery period.

8. Although citizens highly value civil liberties, almost a quarter of them doubted that they could personally influence the outcomes of events around them – ie a relatively high level of political helplessness. Associated with the low levels of trust in institutions, as well as the increasing perception of social disintegration and lack of political leadership, our results point to the fact that Croatian society, at the time of data collection, showed significant deficits in healthy functioning. It is important to recognize these trends and to prevent them from becoming worse because as the pandemic deepens it will no longer be just a health crisis but also an economic and social one. If this occurs, the negative aspects of social stratification will become more intense. To combat this, activities that contribute to social cohesion should be encouraged. Such activities can only be brought by the active involvement of citizens in social recovery.

9. Various mental health indicators, along with those that gauge public perception of broader society, show that those whose mental health has been most affected by the crisis also perceive the society they live in to be worse than that of the society perceived by other participants. We cannot conclude what is the cause of such perceptions, nor can we determine the consequences, but additional repeated measurements will provide an answer to this question. However, it is certain that there can be no healthy individuals without a healthy society and vice versa, and this research provides an opportunity to monitor the mental health of citizens, as well as the state of a society during both a (long-term) crisis and a post-crisis recovery. The world is facing a global crisis it has never faced before. However, given the experiences of previous crises, primarily major natural disasters but also man-made ones, we have learnt as individuals and communities to survive, to constructively incorporate negative experiences into a shared experience – and to move on. There is strong empirical evidence from numerous studies that human recovery interventions should follow five fundamental principles, which are particularly important in public health care and crisis management (Hobfoll et al 2007). These are: (1) creating a sense of security; (2) calming the public; (3) promoting a sense of self-efficacy and community efficiency; (4) promoting social cohesion; and (5) creating an atmosphere of hope. These principles need to be incorporated into the management of this crisis as well as the management of other crises.

O AUTORIMA

Istraživački tim projekta ReSPoC čine psihologinje Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu - **prof. dr. Dinka Čorkalo Biruški**, voditeljica projekta, suradnice **izv. prof. dr. Margareta Jelić**, **doc. dr. sc. Mirjana Tonković** i asistentice **Francesca Dumančić**, **Iva Kapović** i **Ena Uzelac** - te poslijedoktorand psiholog **dr. sc. Ivan Tomić** s istoga Odsjeka i s University of Cambridge, Velika Britanija, kao i sociolozi i politolozi **dr. sc. Nikola Baketa** i **dr. sc. Marko Kovačić**, s Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, te politolog i psiholog **doc. dr. sc. Kosta Bovan** s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

IMPRESUM

Izdavač:
Friedrich-Ebert-Stiftung,
Regionalni ured za Hrvatsku i Sloveniju,
Praška 8 | HR 10000 Zagreb | Croatia

Za izdavača: Türkan Karakurt,
tuerkan.karakurt@fes.hr

www.fes.hr

Komercijalna upotreba svih medija koje izdaje Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) nije dopuštena bez prethodne suglasnosti FES-a.

PREŽIVJETI I ŽIVJETI

Hrvatsko društvo u vrijeme koronakrize

Ovo je istraživanje provedeno krajem kolovoza i početkom rujna 2020. na nacionalnom probabilističkom uzorku od 1060 odraslih sudionika u dobi od 18 do 74 godine. Cilj istraživanja bio je utvrditi neke mentalnozdravstvene i društvene posljedice suočavanja s pandemijom koronavirusa. Indikatori mentalnog stanja građana govore da se najveći dio njih zasad relativno uspješno nosi s krizom – razine doživljenoga stresa izazvanoga okolnostima pandemije su umjerene, kao i procijenjeno zadovoljstvo životom. Međutim, oko petine sudionika izvje-

štava o izraženijim emocionalnim teškoćama u nošenju s izazovima pandemije. Rezultati na različitim indikatorima mentalnog zdravlja i percepcije stanja društva pokazuju da oni mentalnozdravstveno pogođeniji krizom ujedno percipiraju i društvo u kojem žive lošijim. I premda građani visoko vrednuju građanske slobode, njih gotovo četvrtina iskazuje sumnju da mogu osobno utjecati na ishode događaja oko sebe. Udruženo s općenitom niskim povjerenjem u institucije i izraženijom percepcijom društvene dezintegrira-

nosti i odsustva vodstva, naši rezultati upućuju na to da hrvatsko društvo pokazuje znatne deficite zdravog funkcioniranja. Ove je trendove važno prepoznati na vrijeme i zaustaviti, jer je za očekivati da će produbljanjem krize koja više neće biti samo zdravstvena, nego i ekonomska i općedruštvena, raslojavanje postati sve intenzivnije, a kohezivni se elementi mogu pokrenuti i potaknuti samo aktivnim uključivanjem i sudjelovanjem građana u društvenom oporavku.

Daljne informacije o ovoj temi možete dobiti na:

www.fes.hr